

ІСТОРІЯ ТА РОЗВИТОК ФОРТИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 904:72(477.52-22Миропілля)«16»

Євген Осадчий,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
відділу ядерно-фізичних досліджень
Інституту прикладної фізики НАН України

ДВІР-ЗАЙМИЩЕ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ ПОБЛИЗУ МІСТА МИРОПІЛЛЯ

Стаття присвячена одному з археологічних об'єктів часів заселення території Слобожанщини. Він розташований поблизу сотенного міста Миропілля. Цей об'єкт не має культурного шару, а вал та рів по його периметру мають незначний розмір, що не дозволяє віднести його до оборонних споруд. Співставлення з аналогічними комплексами поблизу Опішні дали змогу визначити його як двір-займище. Цей двір знаходиться на території, яка у XVII–XVIII століттях була важливим перехрестям доріг з Миропілля до Сум, а також поряд знаходився млин на р. Псел. Його розташування на схилі мисі правого берега Псла досить вдале, адже він захищений від північних вітрів схилами, натомість відкритий сонцю з півдня. Вік появи цього об'єкта можна визначити лише за непрямим свідченнями, адже на його території поки що не виявлено жодних знахідок. Він репрезентує досить цікаву категорію поселенських пам'яток доби заселення Слобожанщини.

Ключові слова. Миропілля, р. Псел, двір-займище, XVII століття.

У другій половині XVII століття розпочинається масове переселення українців у південні та центральні волості Путивльського повіту. Цей процес розпочався ще на початку століття і, з часом, відчуження південних волостей було узгоджено договором між Річчю Посполитою та Московією в рамках виконання Варшавського договору 1644 р. В цей час колонізація була пов'язана, передусім, з появою на незаселених територіях Путивльського повіту ватаг промисловиків. З часом стали з'являтися прикордонні остроги та містечка, якими володіли представники нобілітету Речі Посполитої. З початком війни між козацьким військом під проводом Богдана Хмельницького та коронним військом Речі Посполитої політична та економічна ситуація на території, де проживало українське населення значно погіршилася. Це стало однією з причин початку масового переселення козаків та посполитих на порожні землі Путивльського повіту. За кілька десятиліть на південь від Путивля з'являються міста, села, слободи та хутори, а сама територія отримала назву Слобожанщина.

На сьогодні на території Північно-Східної Слобожанщини відома значна кількість археологічних пам'яток козацької доби. Вони досить різноманітні – городища, майдани, монастирі та окремі ділянки стародавніх шляхів. Як пам'ятки археології вони досить детально розглянуті в кількох наукових роботах за участі автора (Осадчий 2011; Кравченко, Осадчий 2013; Осадчий, Коротя 2018; Осадчий 2024). Серед решти археологічних пам'яток, які пов'язані з історією заселення Слобожанщини, поза увагою лишається одна категорія, а саме – козацькі двори. Зазвичай вони відомі за даними писемних джерел, або археологічних розкопок. Переважна більшість таких об'єктів поглинула пізніша забудова чи сільськогосподарські угіддя. Тому виявлення подібного об'єкта привертає до себе увагу тим, що ми отримуємо дані про розміри та топографію найменшої за площею поселенської одиниці.

Сучасний населений пункт Миропілля та навколишні території обстежувалися автором неодноразово, починаючи з 2005 р. За цей час було картографовано рештки Миропільської фортеці, городища «Велика Рибиця» та «Могриця», а також об'єкт, який не отримав тоді конкретного

визначення. Попереднє повідомлення про нього опубліковано у спільній монографії автора та О. Короті (Осадчий, Коротя 2020, с. 233–250).

Під час виявлення та картографування цього об'єкта у 2015 р. його ідентифікація викликала питання у автора, тому він не потрапив до археологічного звіту, до того ж на його території та поблизу не було знайдено жодного фрагмента кераміки. Віднесення його до оборонних споруд було сумнівним через розміщення його посеред схилу мису, а також незначними розмірами валу та рову. У 2020 р. автор під час розвідок на території с. Міські Млини, поблизу Опішні, зміг оглянути кілька схожих за конфігурацією та розмірами об'єкти, які були визначені, як рештки дворів козацької доби. Повторний огляд у 2023 р. був унеможливлений артилерійським обстрілом з боку російської федерації під час роботи Сумської моніторингової експедиції.

Рештки двору-займища розташовані за 3,5 км на північний захід від сучасного села Миропілля. Об'єкт займає невелике пониження на довгому мисі правого берега р. Псел. Висота над рівнем заплави становить 22–24 м. Об'єкт має форму, близьку до квадрата зі сторонами 88–90 м, а загальна площа становить 0,79 га. По периметру він оточений валоподібним насипом висотою до 1 м і шириною 2 м і ровом шириною 2–3,5 м і глибиною до 1,3 м. Внутрішня поверхня рівна, задернована. У південній та південно-західній сторонах об'єкта рів почав руйнуватися ерозією.

Заснування міста Миропілля та сусіднього села Рибиця датується 1666 р., коли переселенці з різних українських міст прийшли на пусте місце над р. Псел. Це одразу спровокувало конфлікт між поселенцями та путивльськими поміщиками. Останні вважали українців своїми холопами та вимагали від них сплати податків і просто грабували. В результаті кількох збройних сутичок та довгого судового розгляду, з втручанням білгородського воєводи, претензії путивлян були відкинуті, а право на землю та її освоєння було залишене за українцями. Остаточне рішення щодо володіння козаками землею датоване 1672 р. (ПКМ. Інвентарний №358, КВ № 4867).

З цього часу розпочинається активне освоєння навколишніх територій. Цей процес відбувався за козацьким звичаєм, а саме спочатку обиралася земельна ділянка, а вже згодом відбувалося офіційне оформлення прав власності. В цей же час розпочинається і заснування хуторів навколо Миропілля. Місця, обрані для заснування мали назву займища і з часом могли перетворитися на повноцінний населений пункт.

Одним з таких хуторів мав стати двір, який розташовувався на північний захід від міста. Для цього було обрано досить цікаве місце. Воно нетипове для більшості відомих нам хуторів козацької доби. Валом та ровом обнесено своєрідну сідловину на протяжному мисі правого берега Псла. З точки зору тодішнього клімату це був вдалий вибір. З півночі та північного сходу його захищали складки рельєфу і, навпаки, він був відкритий сонцю з півдня. Для поселення було обрано відносно рівне місце. Площа обкопаної ровом території становить 0,8 га, трохи більше ніж одна четь. За описом міста Кам'яне середини XVII століття для двору священика було виділено ділянку шириною 50 м, тобто співставні площі (Дегтярьов, Осадчий 2020, с. 52).

Його розташування з точки зору економічної доцільності також вдале. На карті Миропільського повіту початку XVIII століття позначено дорогу, яка зв'язувала місто Миропілля з Могрицею, а також млин з греблею на р. Псел. Таким чином, двір-займище розташовувався поряд з однією з важливих переправ через Псел та кількома дорогами (Bibliothèque nationale de France. GE BB-124).

Щодо часу його появи, тут прямих даних немає. Поки що на території об'єкта археологічні дослідження провести немає можливості, адже він знаходиться за 800 м від державного кордону. Непрямим свідченням часу появи можуть бути яри, які частково зруйнували рів. Саме поява рову спричинила водну ерозію у південній частині. В результаті утворилася яружно-барокова система або комплекс. Схили вже задернувався, а сам яр ще молодий і не досяг базису ерозії. Його вік приблизно 300–350 років¹. На карті першої половини XVIII століття ця територія відображена, як незаселена. Можна припустити, що поява цього двору-займища припадає на останню чверть XVII століття.

З нез'ясованих причин подальший розвиток цього місця не відбувся. На це могло бути кілька причин з яких найвірогіднішою є загибель власника, або зміна кліматичних умов, які змусили покинути це місце. Територія на північний захід від Миропілля так і лишилася незаселеною, а двір-займище залишився у первісному вигляді. Цей об'єкт є досить цікавим з точки зору ілюстрації процесів першого етапу заселення території Північного Сходу Слобожанщини у другій половині XVII століття.

¹ Визначення завідувача методичним відділом «ЦЕНТУМ» Сумської міської ради Владислава Вертеля.

ЛІТЕРАТУРА

- Дегтярьов, С. І., Осадчий, Є. М. 2020. *Копія «Строенної книги» острогу Кам'яного 1651 р.* Київ-Суми: Центр Пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК. 119 с.
- Кравченко, О. М., Осадчий, Є. М. 2013. *Монастирі Північно-Західної Слобожанщини середини XVII–XVIII ст.* Суми: Джерело. 272 с., 56 іл.
- Осадчий, Є. М. 2011. *Пам'ятки військової історії Північно-Східної Слобожанщини XVII ст.* Суми: Джерело. 238 с., 103 іл.
- Осадчий, Є. М. 2024. *Шляхи Путивльського повіту XVI–XVII століть.* Харків: Експрес-книга. 344 с.
- Осадчий, Є. М., Коротя, О. В. 2018. *Пам'ятки селітроваріння Південної Сіверщини XVII ст.* Харків: Майдан. 248 с.
- Осадчий, Є. М., Коротя, О. В. 2020. *Козацькі містечка Північного Сходу Лівобережної України.* Харків: Експрес-книга. 428 с.
- Путивльський краєзнавчий музей. Інвентарний №358, КВ №4867. «Чолобитні Григорія Ромодановського до Петра Васильовича Шереметьєва з приводу конфлікту між козаками – жителями Миропілля та Рибиці та Путивльськими поміщиками Василем та Тимофієм Головленковими».*
- Bibliothèque nationale de France. GE BB-124 (106 RES). «Territoire de Miropolé par le géodésiste Boris Baturine 1724-1729».* Cartes manuscrites de la collection Joseph Nicolas Delisle des territoires de la Russie entre 1724 et 1729.

Yevhen Osadchy,
PhD, Researcher, the Department
of Nuclear Physics Research,
Institute of Applied Physics of the NAS of Ukraine

A COSSACK-ERA COURTYARD NEAR THE TOWN OF MYROPILLYA

The article is devoted to one of the archaeological sites from the time of settlement of the Slobozhanshchyna. It is located near the centenary town of Myropillia. This site has no cultural layer, and the rampart and ditch along its perimeter are small, which does not allow it to be classified as a defense structure. Comparison with similar complexes near Opishnia made it possible to identify it as a fireplace yard. This courtyard is located on the territory that in the seventeenth and 18th centuries was an important crossroads from Myropillia to Sumy, and a mill on the river Psel was located nearby. Its location on the slope of a promontory on the right bank of the Psel River is quite successful, as it is protected from the north winds by the slopes, while being open to the sun from the south. The age of this site can be determined only by indirect evidence, as no finds have been discovered on its territory so far. It represents a rather interesting category of settlement monuments of the Slobozhanshchyna settlement period.

Keywords: Myropillia, Psel river, yard-fireplace, 18th century.

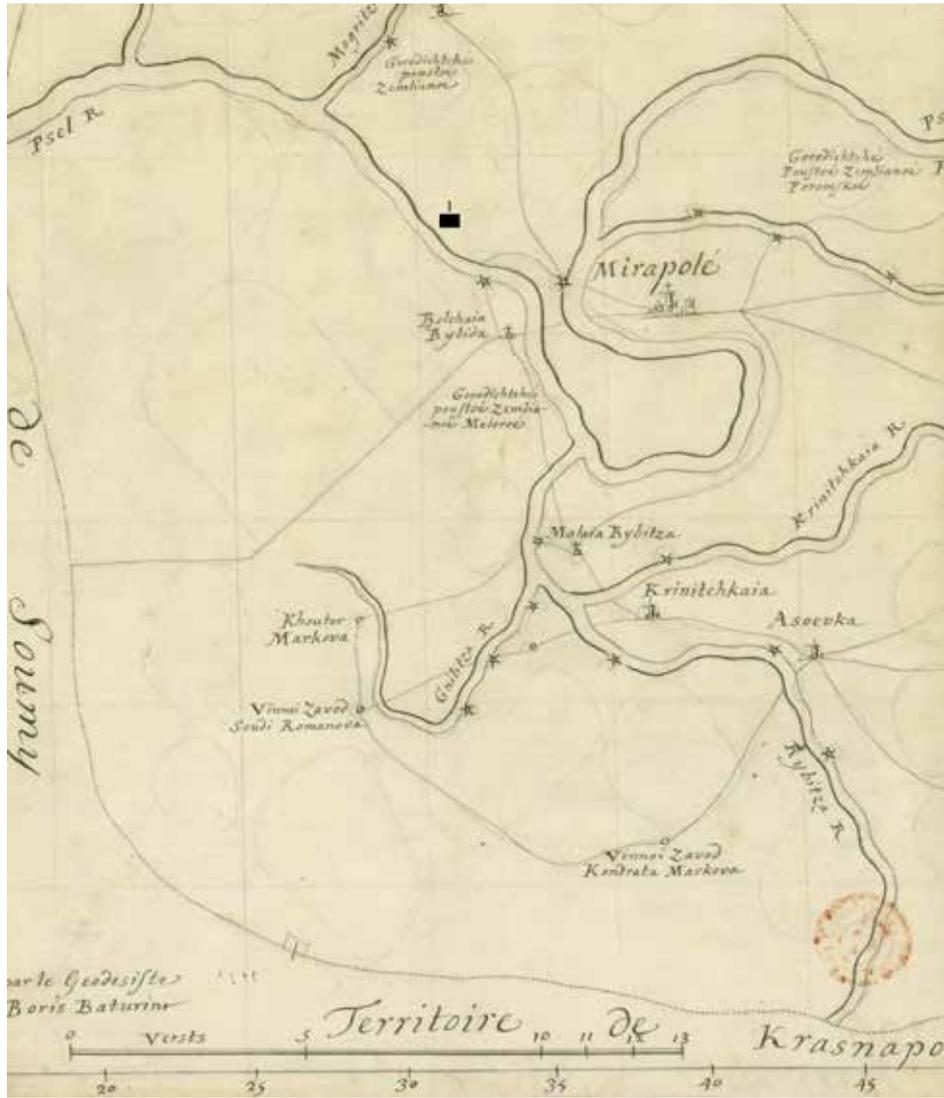

Рис. 1. Фрагмент карти «Territoire de Mirapolé par le géodésiste Boris Baturine 1724-1729». 1 – місце розташування двору-займища

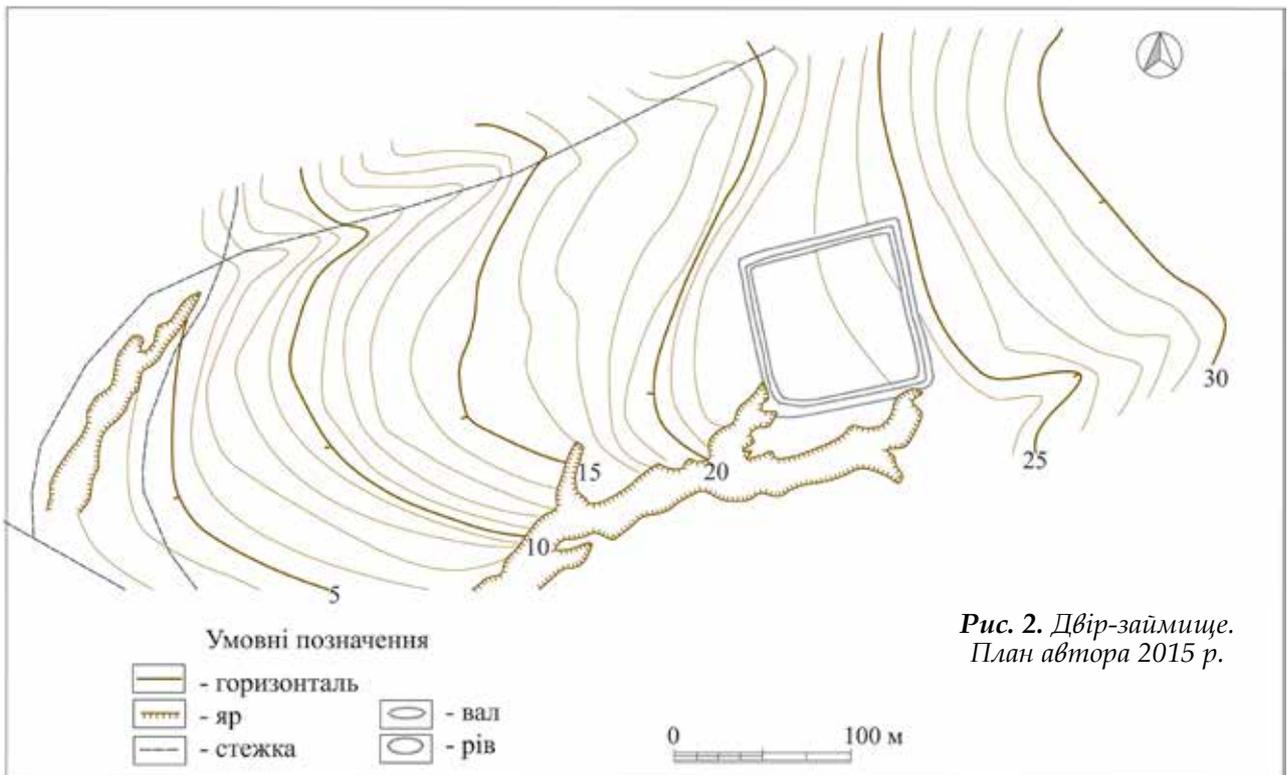

Рис. 2. Двір-займище. План автора 2015 р.